

SUVREMENE TENDENCIJE U RAZVOJU STANOVNIŠTVA HRVATSKE

Dražan ŽIVIĆ, Zagreb

Sažetak

*Stanovništvo Hrvatske se na prijelazu stoljeća našlo u prilično nezavidnoj situaciji, s dugoročnim i vrlo nepovoljnim demografskim tendencijama, procesima i strukturama, koji sve više postaju dominantnim ograničavajućim čimbenikom stabilnoga i prosperitetnoga demografskog, društvenog i gospodarskog razvoja zemlje. Posljedica je to uzročno-posljedične uvjetovanosti i prožetosti različitih «unutaršnjih» i «vanjskih» odrednica demografskog razvoja, od kojih su mnoge na razvoj stanovništva Hrvatske djelovale, ili još uvijek djeluju, destabilizacijski. Nema nikakve sumnje da je stabilan, prirodan i pozitivan razvoj stanovništva jedna od temeljnih društvenih pa i nacionalnih vrednota u Hrvatskoj, jer je on – zbog niza svojih specifičnosti i dalekosežnih učinaka – zapravo jedna od rijetkih vrednota koje u svojoj punini i sveobuhvatnosti imaju osobito naglašeni egzistencijalni karakter za hrvatsku državu. Razvoj stanovništva Hrvatske danas karakteriziraju procesi ukupne i prirodne **depopulacije** te **starenja stanovništva**, kao dugoročni globalni demografski procesi, te parcijalni depopulacijski procesi, poput reprodukcijske i generacijske depopulacije. Navedenim procesima treba pridružiti i neravnomjernu naseljenost, tj. **prostornu polarizaciju naseljenosti**, kao regionalni izraz poremećene demografske slike hrvatske države. Zbog dugoročnog karaktera demografskih promjena, zbog sve nepovoljnijih tendencija u razvoju stanovništva, te zbog njihova regresijskog učinka na društveno-gospodarski razvoj zemlje, potreban je neodgodiv, cjelovito promišljen i proveden aktivan koncept populacijske i obiteljske politike.*

Ključne riječi: Hrvatska, stanovništvo, depopulacija, starenje stanovništva, prostorna populacijska polarizacija.

Uvodne napomene

Suvremeni procesi u razvoju stanovništva Hrvatske, kao i projekcije populacijskog razvoja u narednim razdobljima (do sredine ovoga stoljeća), pokazuju da demografska kretanja predstavljaju bitnu odrednicu i sastavnicu ukupnog razvoja zemlje. Uravnotežen demografski razvoj pretpostavka je stabilnog razvoja hrvatske države i svakog pojedinca u njoj. Općenito uzevši, demografski razvoj promatramo u složenoj međuovisnosti i prožetosti sa svim relevantnim društvenim, gospodarskim, povijesno-političkim, kulturnim i drugim procesima u nekoj zajednici. Ako poremećaji u razvoju stanovništva induciraju poremetnje u, primjerice, gospodarskom razvoju (što je vrlo čest slučaj) i vice versa, induciraju se snažni preduvjeti destabilizaciji populacijskog i ukupnog razvoja.

Razvoj stanovništva Hrvatske u proteklih pola stoljeća nije se doživljavao i smatrao prioritarnim hrvatskim nacionalnim pitanjem, premda su hrvatski demografi (A. Wertheimer-Baletić, M. A. Friganović, I. Baučić...) još 1960-ih i 1970-ih godina vrlo jasno i argumentirano upozoravali u kojemu pravcu ide demografska dinamika u Hrvatskoj. Potonje je donekle i razumljivo, jer u tom razdoblju Hrvatska nije bila neovisna država, pa da je i htjela, nije mogla provoditi samostalnu populacijsku politiku izvan jugoslavenskoga okvira, kojemu je u državno-pravnom smislu sve do početka 1990-ih godina i pripadala. Drugim riječima, Hrvatska je tek nakon osamostaljenja početkom 1990-ih godina dobila prigodu staviti demografsku problematiku na vrh «dnevnog reda» hrvatskih strateških, nacionalnih pitanja. Međutim, srbijanska agresija, gospodarska recesija, socijalna kriza te manjak sluha za probleme razvoja stanovništva kod većeg dijela hrvatskih upravljačkih i javnih struktura, onemogućili su cjelovitu i dugoročnu provedbu dobro osmišljenih i uravnoteženih mjera populacijske politike sadržanih i predloženih u *Nacionalnom programu demografskog razvitka* kojega je 1996. godine donio Hrvatski državni sabor. Time je Hrvatska «izgubila» novih deset godina u kojima je mogla, ako ne posve ispraviti, ono barem ublažiti ili usporiti svoje nepovoljne demografske tendencije.

Stanovništvo Hrvatske se na prijelazu stoljeća našlo u prilično nezavidnoj situaciji, s dugoročnim i vrlo nepovoljnim demografskim tendencijama, procesima i strukturama, koji sve više postaju dominantnim ograničavajućim čimbenikom stabilnoga i prosperitetnoga demografskog, društvenog i gospodarskog razvoja zemlje. Posljedica je to uzročno-posljedične uvjetovanosti i prožetosti različitih «unutarnjih» i «vanjskih» odrednica demografskog razvoja, od kojih su mnoge na razvoj stanovništva Hrvatske

djelovale, ili još uvijek djeluju, destabilizacijski. U tom smislu valja istaknuti da se razvoj stanovništva Hrvatske tijekom posljednjih stotinjak i nešto više godina odvijao pod utjecajem kontinuiranoga, a povremeno i vrlo intenzivnoga europskog i prekomorskog iseljavanja, nepovoljnog utjecaja dvaju svjetskih ratova, bolesti i čestih epidemija, poput kolere i španjolske gripe te čestih i dubokih gospodarskih kriza, napose kriza u agrarnoj proizvodnji. Navedenim destabilizacijskim čimbenicima demografskog razvoja od sredine prošloga stoljeća treba pridružiti i ekonomsku emigraciju započetu 1960-ih godina, koja je značajnim dijelom posljedica nekontrolirane, pa i prisilne deagrarizacije (napuštanja poljoprivrede kao djelatnosti) i deruralizacije (napuštanja sela kao mjesta življenja) te brze i pretjerane urbanizacije, koja je dovela do prenapučivanja gradova i vrlo snažnog demografskog praznjenja seoskih/ruralnih područja, što je dovelo, prvo do pojave, a potom i do produbljivanja prostorne populacijske polarizacije Hrvatske.¹

Potonje je potaknulo nepovoljne procese u prirodnom kretanju stanovništva, naročito u dinamici nataliteta. Ti su procesi, pak, rezultirali – između ostalog – poremećajima u razvoju pojedinih demografskih struktura, naročito dobno-spolne, ekonomske i obiteljske strukture stanovništva, što je imalo povratni, vrlo nepovoljan učinak na demoreprodukcijske i migracijske demografske procese te na društveni i gospodarski razvoj zemlje u najširem smislu te riječi. Djelovanje navedenih destabilizacijskih odrednica na razvoj stanovništva Hrvatske do početka 1990-ih godina bilo je pojačano, s jedne strane, izostankom bilo kakve cjelovite, dugoročne i stimulativne populacijske i obiteljske politike, napose u domeni kretanja nataliteta te, s druge strane, početkom srbijanske oružane agresije i rata u Hrvatskoj, što je - zbog relativno visokih stvarnih (izravnih i migracijskih) i neizravnih demografskih gubitaka - dovelo do pojačavanja svih negativnih te zaustavljanja ionako rijetkih pozitivnih procesa u razvoju stanovništva Hrvatske.²

¹ Usp. A. AKRAP, Saldo migracija Republike Hrvatske i županija 1971.-1981. i 1981.-1991. za ukupno stanovništvo i stanovništvo u zemlji, u: *Migracije u Hrvatskoj – regionalni pristup*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 1998., str. 11-68.

² O demografskim gubicima i posljedicama srbijanske oružane agresije na Hrvatsku detaljnije vidjeti u: D. ŽIVIĆ, Promjene u dinamici i razmještanju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine, u: *Društvena istraživanja* 8 (1999.), br. 5-6 (43-44), str. 767-792; D. ŽIVIĆ, Izravni demografski gubici (ratne žrtve) Hrvatske (1990.-1998.) uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice, u: *Društvena istraživanja* 10 (2001.), br. 53, str. 451-484; D. ŽIVIĆ, N. POKOS, Prisilne i druge ratom uzrokovane migracije stanovništva Hrvatske 1991.-2001., u: *Zbornik uz 70-godišnjicu Dragutina Pavličevića*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2002., str. 430-443. Na ovome mjestu je dovoljno tek naznačiti da je prema do sada raspoloživim podacima izvjesno da je u ratu poginulo, ubijeno, umrlo zbog posljedica rata i nestalo više od 20 tisuća osoba, da je iz svojih domova bilo prognano oko pola milijuna ljudi, da je u zapadnoeuropske i prekomorske zemlje izbjeglo više od 100 tisuća stanovnika, te da je srpski iseljenički (izbjeglički) kontingent iz Hrvatske dosegao 300-tinjak tisuća osoba.

Hrvatsku danas karakteriziraju četiri ključna demografska problema/procesa. To su procesi ukupne depopulacije (pada broja stanovnika), prirodne depopulacije (veći broj umrlih stanovnika od rođene djece), demografskog starenja (pad broja i udjela mladih, a porast broja i udjela starih stanovnika) i prostorne populacijske polarizacije (prostorno demografsko pražnjenje i neravnomjeran razmještaj stanovništva).³ Tome, svakako, valja pridružiti i nepovoljne tendencije u dinamici kontingenta radno-sposobnog stanovništva i radne snage (aktivnog stanovništva) te nedovoljne razine obrazovanosti stanovništva, što je jedan od najvažnijih preduvjeta tehnološkom i gospodarskom napretku zemlje.

Nema nikakve sumnje da je stabilan, prirodan i pozitivan *razvoj stanovništva* jedna od *temeljnih društvenih pa i nacionalnih vrednota u Hrvatskoj*, jer je on – zbog niza svojih specifičnosti i dalekosežnih učinaka – zapravo jedna od rijetkih vrednota koje u svojoj punini i sveobuhvatnosti imaju osobito naglašeni egzistencijalni karakter za hrvatsku državu. Bez stanovništva niti jedna druga vrednota nema smisla, jer sve druge društvene vrednote (nacionalnog, vjerskog, humanog, etičnog i drugog karaktera) proistječu samo iz ljudske, osobne dimenzije života na Zemlji. A skup osoba, svaka sa svojim individualnim karakteristikama, čini stanovništvo ili populaciju na određenom prostoru.⁴

1. Promjena ukupnoga broja stanovnika

Stanovništvo Hrvatske danas obilježavaju tri dugoročna globalna demografska procesa depopulacijskih značajki. To su ukupna i prirodna depopulacija te demografsko starenje. Ukupnu depopulaciju stanovništva (pad broja stanovnika) Hrvatska je, po prvi puta nakon Drugoga svjetskog rata, zabilježila tijekom posljednjeg međupopisnog razdoblja (1991.-2001.). Na temelju do sada objavljenih rezultata popisa stanovništva 2001., pri analizi međupopisne promjene broja stanovnika Hrvatske između 1991. i 2001. godine, možemo izračunati – uvjetno rečeno – tri kategorije promjene broja stanovnika. Prva se, dakako, odnosi na međupopisnu promjenu ukupnog službenog broja stanovnika. Druga se odnosi na međupopisnu promjenu broja stanovnika prema kriteriju (definiciji) «de iure» (stalnog) stanovništva. Treća se kategorija odnosi na međupopisnu promjenu broja stanovnika prema kriteriju (definiciji) «de facto» (prisutnog) stanovništva. Apstrahirajući donekle problematiku metodološke

---

³ Usp. A. WERTHEIMER-BALETIĆ, Stanovništvo Hrvatske – sadašnje stanje i buduće promjene, u: *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 482, Zagreb, 2001., str. 109-125.

⁴ Usp. A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, MATE (Biblioteka Gospodarska misao), Zagreb, 1999.

(ne)usporedivosti rezultata popisa 1991. i 2001. godine,⁵ možemo – na temelju službenih i konačnih popisnih rezultata te u smislu orijentacijske reprezentativnosti provedene usporedbe – iznijeti, da je između 1991. i 2001. godine broj stanovnika u Hrvatskoj smanjen za gotovo 350 tisuća ili za oko 7,2%. Primijenimo li na rezultate popisa 2001. definiciju ukupnog stanovništva («de iure») kakva je bila 1991. godine, onda ukupna depopulacija u Hrvatskoj iznosi 6,1%, a ako usporedimo samo stanovništvo popisano u zemlji («de facto»), onda bi ukupna depopulacija u našoj zemlji iznosila 6,6%. Sve nam ove usporedbe - premda imaju tek orijentacijsku vrijednost - jasno indiciraju ukupnu depopulaciju stanovništva u Hrvatskoj, i to kao dugoročan proces, čijem nastanku i razvoju nije pridonijela samo srbijanska oružana agresija, nego ona ima svoje daleke i duboke korijene.⁶

Brojni su, dugotrajni i složeni čimbenici ukupne depopulacije u Hrvatskoj. Među važnije valja ubrojiti izravne i migracijske gubitke zbog dva svjetska rata i hrvatskoga domovinskog rata, prekomorsko iseljavanje, bolesti i epidemije, gospodarske krize, agrarne reforme i kolonizacije, smanjivanje nataliteta, demografsko starenje, ekonomsku emigraciju, ruralni egzodus itd. Znamo li da nema zemlje u razvijenom dijelu svijeta koja bi svoj model uspješnoga ekonomskog i društvenog napretka temeljila na depopulaciji (smanjivanju) svojega stanovništva, onda nam je više nego jasno da se usporavanje i stagnacija stope (po)rasta stanovništva Hrvatske, a potom i smanjivanje broja stanovnika zemlje, nameće vrlo jasnom ograničavajućom odrednicom ukupnog razvoja društva. Tim više, jer obje sastavnice smanjenja broja stanovnika Hrvatske: prirodno kretanje (prirodna depopulacija) i mehaničko kretanje (negativna migracijska bilanca), imaju izrazito nepovoljna razvojna obilježja.⁷ Iz toga proizlazi prijevremena potreba zaštite i unapređivanja demografskog razvoja, kao jednog od ključnih strateških čimbenika razvoja Hrvatske.

⁵ Prilikom popisivanja stanovništva 2001. godine, u Hrvatskoj je prvi put cjelovito primijenjena međunarodna popisna metodologija, prema kojoj se stanovništvom Hrvatske smatra samo njezino prisutno («de facto») stanovništvo. Novoprimijenjena metodologija podrazumijeva i novu definiciju ukupnog ili uobičajenog stanovništva (Usual resident Population), pri čemu se kao kriterij definicije uzima uobičajeno mjesto stanovanja (Place of usual residence), uz vremensko ograničenje odsutnosti od 12 mjeseci (jedne godine). Zbog složenih popisnih kriterija za određivanje prisutnog stanovništva Hrvatske iznimno je otežana usporedba podataka iz popisa 2001. godine s ranijim popisima. Naime, definicija prisutnog stanovništva iz popisa 1971., 1981. i 1991. godine nije u cijelosti identična s definicijom toga stanovništva u popisu 2001. godine. U ranijim se popisima nije uzimao kriterij od najmanje jedne godine života na području popisa, kojim se definirala prisutnost stanovništva. Uz navedeno, postoje problemi i oko popisne definicije i obuhvata odsutnog stanovništva Hrvatske u inozemstvu. Više o metodologiji popisa stanovništva 2001. godine te o nekim metodološkim problemima usporedbe rezultata popisa 1991. i 2001. godine, vidjeti u: N. POKOS, Metodološke promjene u popisima stanovništva, u: *Hrvatska revija* 3 (2003.), br. 1, str. 29-35; *Popis stanovništva 2001.*, Metodološke napomene, DZSRH, Zagreb, 2002. (www.dzs.hr).

⁶ Usp. A. WERTHEIMER-BALETIĆ, Sastavnice demografske bilance Hrvatske prema popisu stanovništva 2001. godine, u: S. BALOBAN (ur.), *Hrvatski identitet u Europskoj uniji*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve - Glas Koncila, Zagreb, 2003., str. 117-138.

⁷ Usp. *Ondje*, str. 117-138.

Tablica 1. Promjena službenoga broja stanovnika Hrvaski i županija 1991.-2001.godine

Županije	1991	2001	Apsolutna promjena	Indeks međupopisne promjene
Zagrebačka	283298	309696	26398	109,3
Krapinsko-zagorska	148779	142432	-6347	95,7
Sisačko-moslavačka	251023	185387	-65636	73,9
Karlovačka	184577	141787	-42790	76,8
Varaždinska	187853	184769	-3084	98,4
Koprivničko-križevačka	129397	124467	-4930	96,2
Bjelovarsko-bilogorska	144042	133084	-10958	92,4
Primorsko-goranska	323130	305505	-17625	94,5
Ličko-senjska	86992	53677	-33315	61,7
Virovitičko-podravna	104625	93389	-11236	89,3
Požeško-slavonska	99334	85831	-13503	86,4
Brodsko-posavska	174998	176765	1767	101,0
Zadarska	212920	162045	-50875	76,1
Osječko-baranjska	367193	330506	-36687	90,0
Šibensko-kninska	152477	112891	-39586	74,0
Vukovarsko-srijemska	231241	204768	-26473	88,6
Splitsko-dalmatinska	474019	463676	-10343	97,8
Istarska	204346	206344	1998	101,0
Dubrovačko-neretvanska	126329	122870	-3459	97,3
Međimurska	119866	118426	-1440	98,8
Grad Zagreb	777826	779145	1319	100,2
Republika Hrvatska	4784265	4437460	-346805	92,8

IZVOR: Statistički ljetopis RH 2000., DZSRH, Zagreb, 2000.

Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2002.

Pad broja stanovnika ne karakterizira samo ukupno stanovništvo Hrvatske, nego je on, u prostornom smislu, zahvatio skoro cijelu zemlju. Primjerice, od 21 hrvatske županije (uključujući i Grad Zagreb), samo su Zagrebačka, Brodsko-posavska i Istarska županija te Grad Zagreb, imali između 1991. i 2001. godine porast (službenog) broja stanovnika; najviše Zagrebačka županija (9,4%). Preostalih je 17 hrvatskih županija zabilježilo ukupnu depopulaciju. Raspon u stopi pada broja stanovnika se kretao od -1,2% u Međimurskoj do čak -37,0% u Ličko-senjskoj županiji. Županije s porastom broja stanovnika ostvarile su ukupan demografski rast od 2,2%, dok su županije s padom broja stanovnika zabilježile ukupnu depopulaciju od čak 11,3%. Deset hrvatskih županija imalo je tijekom posljednjeg međupopisnog razdoblja pad broja

stanovnika veći od 10%. Promjena broja stanovnika Hrvatske na razini županija pokazuje da svega 15,1% hrvatskog državnog teritorija ima porast, a čak 84,9% teritorija pad broja stanovnika, što determinira daljnje produbljenje populacijske polarizacije naseljenosti.

Ukoliko analiziramo međupopisnu promjenu broja stanovnika prema kriteriju «de facto», onda vidimo da su između 1991. i 2001. godine porast broja stanovnika ostvarile samo Zagrebačka (10,1%) i Brodsko-posavska županija (0,7%) te Grad Zagreb (0,3%). U njima je ukupan rast stanovništva iznosio svega 2,5%. Druge županije su u istom razdoblju zabilježile smanjenje stanovništva po stopi od čak 9,9%.

Tablica 2. *Promjena broja stanovnika Hrvatske i županije 1991.-2001. prema kriteriju "de iure" stalnog stanovništva*

Županije	1991	2001	Apsolutna promjena	Indeks međupopisne promjene
Zagrebačka	283298	312925	29627	110,5
Krapinsko-zagorska	148779	143493	-5286	96,4
Sisačko-moslavačka	251023	187961	-63062	74,9
Karlovačka	184577	145969	-38608	79,1
Varaždinska	187853	185523	-2330	98,8
Koprivničko-križevačka	129397	125502	-3895	97,0
Bjelovarsko-bilogorska	144042	134488	-9554	93,4
Primorsko-goranska	323130	308486	-14644	95,5
Ličko-senjska	86992	55391	-31601	63,7
Virovitičko-podravska	104625	95039	-9586	90,8
Požeško-slavonska	99334	86904	-12430	87,5
Brodsko-posavska	174998	179470	4472	102,6
Zadarska	212920	164902	-48018	77,4
Osječko-baranjska	367193	336421	-30772	91,6
Šibensko-kninska	152477	117081	-35396	76,8
Vukovarsko-srijemska	231241	208766	-22475	90,3
Splitsko-dalmatinska	474019	466797	-7222	98,5
Istarska	204346	207216	2870	101,4
Dubrovačko-neretvanska	126329	124516	-1813	95,8
Međimurska	119866	121033	1167	101,0
Grad Zagreb	777826	784166	6340	100,8
Republika Hrvatska	4784265	4492049	-292216	93,9

IZVOR: *Statistički ljetopis RH 2000.*, DZSRH, Zagreb, 2000.
Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2002.

Rezultati popisa stanovništva 2001. godine nas nedvojbeno upozoravaju da geostrateški najvažniji dijelovi hrvatskoga državnog prostora intenzivno gube stanovništvo, tj. da prostore koji gravitiraju graničnim područjima Hrvatske prema susjednim zemljama (naročito prema Bosni i Hercegovine te Srbiji i Crnoj Gori) karakterizira sve brže i snažnije populacijsko praznjenje. U tom su kontekstu u najlošijem demografskom položaju prostori Like, Korduna, Banovine, kao i pojedini dijelovi sjevernodalmatinskog prostora i dalmatinskoga zaleđa, te bjelovarsko-bilogorski kraj. Sve izraženiji manjak stanovništva u geostrateški i geoprometno najznačajnijim predjelima Hrvatske, koji su – shodno općem razvojnem zaostajanju u odnosu na druga hrvatska područja – i prije srbijanske oružane agresije uglavnom depopulirali (izuzetak je samo područje hrvatskoga Podunavlja, jer je ono zbog dužeg zadržavanja imigracijskog karaktera kraja ipak imalo bitno pozitivnija demografska kretanja), postavlja se dominantnim ograničavajućim čimbenikom regionalnog razvoja, a time i prioritetnim strateškim ciljem demografske revitalizacije toga prostora.

Tablica 3. *Promjena broja stanovnika Hrvatske i županija 1991.-2001. prema kriteriju "de facto" (prisutnog) stanovništva*

Županije	1991	2001	Apsolutna promjena	Indeks međupopisne promjene
Zagrebačka	266393	293270	26877	110,1
Krapinsko-zagorska	143406	137562	-5844	95,9
Sisačko-moslavačka	239448	176286	-63162	73,6
Karlovačka	167985	133525	-34460	79,5
Varaždinska	181143	177340	-3803	97,9
Koprivničko-križevačka	123736	120276	-3460	97,2
Bjelovarsko-bilogorska	137510	127866	-9644	93,0
Primorsko-goranska	311116	290642	-20474	93,4
Ličko-senjska	78099	50651	-27448	64,9
Virovitičko-podravka	98999	90031	-8968	90,9
Požeško-slavonska	92300	80389	-11911	87,1
Brodsko-posavska	162418	163489	1071	100,7
Zadarska	188474	153212	-35262	81,3
Osječko-baranjska	344187	313406	-30781	91,1
Šibensko-kninska	141096	107469	-33627	76,2
Vukovarsko-srijemska	214658	186185	-28473	86,7
Splitsko-dalmatinska	439026	434022	-5004	98,9
Istarska	199861	196451	-3410	98,3
Dubrovačko-neretvanska	119524	116641	-2883	97,6
Međimurska	110256	109505	-751	99,3
Grad Zagreb	739414	741896	2482	100,3
Republika Hrvatska	4499049	4200214	-298835	93,4

2. Prirodno kretanje stanovništva Hrvatske

Nepovoljne tendencije u prirodnom kretanju stanovništva, napose u dinamici nataliteta, već su tri do četiri desetljeća jedan od najvažnijih «unutarnjih» destabilizacijskih čimbenika razvoja stanovništva Hrvatske. U tom kontekstu osobito valja istaknuti višegodišnji, gotovo kontinuirani pad broja rođenih u Hrvatskoj te pad općih i specifičnih stopa fertiliteta po dobi. Tako je, primjerice, između 1971. i 2002. godine, apsolutna vrijednost nataliteta u Hrvatskoj smanjena za trećinu. U istom je razdoblju mortalitet porastao za 13,5%. Time je prirodni prirast stanovništva u Hrvatskoj 1971. godine od 17.135 osoba, prešao 2002. godine u prirodni pad od čak 10.475 stanovnika. Samo između 1998. i 2002. godine negativan prirodni prirast u relativnom smislu je gotovo udvostručen! U posljednjih pet godina negativna prirodna promjena je iznosila gotovo 44.000 stanovnika, što znači da je prirodnim putem «nestao» grad veličine Varaždina!

Analizirajući vremenski okvir prirodnoga kretanja stanovništva od 1971. godine naovamo, bitno je naglasiti tri osobito karakteristična obilježja: prvo, sredinom 1970-ih godina stanovništvo u Hrvatskoj je bilježilo nešto veće stope nataliteta, što je posljedica ulaska u fertilnu dob (reprodukcijski najznačajniju dob između 15 i 49 godine života) nešto brojnijih naraštaja rođenih u poslijeratnom kompenzacijskom razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata (razdoblje «baby booma»); drugo, od druge polovice 1970-ih godina uslijedio je ubrzani pad nataliteta, što tumačimo manje brojnim naraštajima sposobnih za reprodukciju, bilo zbog nastavka iseljavanja, bilo zbog ulaska u fertilnu dob sve malobrojnih naraštaja rođenih tijekom 1960-ih godina; treće, sve veći udjel starih u ukupnom stanovništvu te relativno visoki izravni demografski gubitci tijekom Domovinskoga rata uvjetovali su blagi porast mortaliteta, što je uz opadajuću – ratom induciranu - tendenciju u kretanju nataliteta («depresirani» natalitet i nupcijalitet⁸) izazvalo prirodni pad stanovništva.

Prirodna depopulacija (više umrlih od rođenih) se u suvremenom razdoblju razvoja stanovništva Hrvatske prvi puta javila 1991. godine, kada je iznosila je –3.496 stanovnika. Naime, nakon pola stoljeća gotovo kontinuiranog smanjivanja nataliteta (broja rođenih) u Hrvatskoj, što je posljedica demografskog starenja, dvaju svjetskih ratova, teškog naslijeđa denatalitetnog koncepta u reprodukciji («bijela kuga»), neuravnoteženog spolnog sastava stanovništva, ruralnog egzodusa, dugotrajnog i brojnog iseljavanja iz Hrvatske

⁸ Između 1990. i 2000. godine broj novosklopljenih brakova u Hrvatskoj je smanjen za 21,2%. Detaljnije o braku i obiteljskoj strukturi stanovništva Hrvatske vidjeti u: D. ŽIVIĆ, Demografski okvir i razvoj obiteljske strukture stanovništva Hrvatske 1971.-2001., u: *Revija za sociologiju* 34 (2003.), br. 1-2, str. 57-73.

Tablica 4. *Kretanje broja rođenih i umrlih u Hrvatskoj u razdoblju 1971.-2001. godine*

GODINA	Rođeni	Umrli	Prirodna promjena	Indeks promjene rođenih	Indeks promjene umrlih
1971.	61673	44538	17135	-	-
1972.	61487	47532	13955	99,7	106,7
1973.	61311	45285	16026	99,7	95,3
1974.	60538	44554	15984	98,7	98,4
1975.	61045	45175	15870	100,8	101,4
1976.	61876	44670	17206	101,4	98,9
1977.	63296	44799	18497	102,3	100,3
1978.	64023	48325	15698	101,1	107,9
1979.	65111	48003	17108	101,7	99,3
1980.	64904	49640	15264	99,7	103,4
1981.	63885	50953	12932	98,4	102,6
1982.	64810	50167	14643	101,4	98,5
1983.	63138	54635	8503	97,4	108,9
1984.	63066	53720	9286	99,9	98,3
1985.	60886	51610	9276	96,5	96,1
1986.	58181	51233	6948	95,6	99,3
1987.	57328	52493	4835	98,5	102,5
1988.	56964	52192	4772	99,4	99,4
1989.	64170	52039	2131	95,1	99,7
1990.	53869	51752	2117	99,4	99,4
1991.	50815	54311	-3496	94,3	104,9
1992.	44679	51323	-6644	87,9	94,5
1993.	46106	50219	-4113	103,2	97,8
1994.	45426	48802	-3376	98,5	97,2
1995.	45671	49826	-4155	107,6	102,1
1996.	48218	49657	-1439	105,6	99,7
1997.	48604	50801	-2197	100,8	102,3
1998.	47068	52311	-5243	96,8	103
1999.	45179	51953	-6774	96	99,3
2000.	43746	50246	-6500	99,3	97,8
2001.	40993	49552	-8859	93,7	98,6
2002.	40094	50569	-10475	97,8	102,1

IZVOR: *Vitalna statistika Republike Hrvatske*, DZSRH, Zagreb.

(u europske i prekomorske zemlje), teških gospodarskih i društveno-političkih prilika koje su nepoticajno djelovale na rađanje, te manjka bilo kakve smislene i poticajne populacijske politike u proteklih 40-tak i više godina, 1991. godine je u našoj zemlji po prvi puta u suvremenom razdoblju demografskog razvoja zabilježen veći broj umrlih stanovnika od rođene djece. Od početka 1990-ih godina bilježimo, ne samo kontinuirano, nego i sve izraženije prirodno smanjenje stanovništva. Hrvatska je, zahvaljujući sve nepovoljnijim trendovima u prirodnoj dinamici, «izgubila» onu jezgru stanovništva koja stvara nove naraštaje ili sudjeluje u društvenoj podjeli rada.⁹ Naime, sve manji natalitet implicira sve manji priljev stanovništva u mlade dobne skupine, koje – istaknuli smo već – predstavljaju demografski okvir formiranja reprodukcijских i radno-aktivnih kontingenata stanovništva. Time natalitet, kao i prirodna promjena u širem smislu riječi, izravno determiniraju strukture stanovništva prema dobi i aktivnosti, koje su najvažnije vitalne i ekonomske demografske strukture. Stoga negativni procesi u prirodnom kretanju stanovništva bitno određuju poremećaje u dobno-spolnoj slici populacije.

Uz prirodni pad stanovništva, kao temeljni depopulacijski proces u reprodukciji stanovništva u Hrvatskoj valja istaknuti i važnost nekih parcijalnih depopulacijskih procesa, poput reprodukcijске i generacijske depopulacije. Stopa neto-reprodukcije stanovništva u Hrvatskoj već je koncem 1950-ih godina pala ispod 1,0, što predstavlja graničnu vrijednost koja osigurava jednostavno obnavljanje *ženskog* stanovništva. Totalna stopa fertiliteta je još daleke 1968. godine pala ispod granične vrijednosti od 2,1 koja osigurava jednostavno generacijsko obnavljanje *ukupnog* stanovništva Hrvatske.¹⁰ Godine 2000. totalna stopa fertiliteta iznosila je svega 1,39 i bila je među najnižima u Europi.¹¹

Dosegnuta razina procesa prirodne depopulacije još je vidljivija promotrimo li njezin regionalni aspekt. U tom kontekstu vrijedno je spomenuti da su u posljednjih pet godina (1998.-2002.) pozitivno prirodno kretanje stanovništva ostvarile samo Zadarska (607 osoba), Splitsko-dalmatinska (3.812), Dubrovačko-neretvanska (609) i Međimurska županija (70). U ostalim je županijama broj umrlih signifikantno nadmašio broj rođenih; u čak 11 županija ukupna prirodna depopulacija bila je veća od dvije tisuće osoba.

Ukoliko se u naredna dva do tri desetljeća nastavi smanjivanje nataliteta/fertiliteta u Hrvatskoj, za što, na žalost, postoje realni izgledi, prirodna depopulacija stanovništva ne samo da će se nastaviti, nego će se i povećati, a na

⁹ Usp. *Ondje*, str. 57-73.

¹⁰ Usp. A. WERTHEIMER-BALETIĆ, Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, u: *Encyclopaedia Moderna* 13 (1992.), br. 2 (38), str. 238-250.

¹¹ Izvor: *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2001.

Tablica 5. *Ukupan i prosječan broj rođenih i umrlih u Hrvatskoj, po županijama, između 1998. i 2002. godine*

Županija	Ukup. broj			Prosje. broj		
	Rođeni	Umrli	Prir. prirast	Rođeni	Umrli	Prir. prirast
Zagrebačka	14990	17025	-2035	2998	3405	-407
Krapinsko-zagorska	6813	10284	-3471	1363	2057	-694
Sisačko-moslavačka	8718	12262	-3544	1744	2452	-708
Karlovačka	5605	10203	-4598	1121	2041	-920
Varaždinska	9245	11835	-2590	1849	2367	-518
Koprivničko-križevačka	6191	8784	-2593	1238	1757	-519
Bjelovarsko-bilogorska	6370	9543	-3173	1274	1909	-635
Primorsko-goranska	11903	17222	-5319	2381	3444	-1063
Ličko-senjska	2324	4207	-1883	465	841	-376
Virovitičko-podravska	4803	6377	-1574	961	1275	-314
Požeško-slavonska	4652	5102	-450	930	1020	-90
Brodsko-posavska	9803	9926	-123	1961	1985	-24
Zadarska	8407	7800	607	1681	1560	121
Osječko-baranjska	16388	19463	-3075	3278	3893	-615
Šibensko-kninska	5288	6671	-1383	1058	1334	-276
Vukovarsko-srijemska	10762	11126	-364	2152	2225	-73
Splitsko-dalmatinska	25483	21671	3812	5097	4334	763
Istarska	8218	10706	-2488	1644	2141	-497
Dubrovačko-neretvanska	6807	6198	609	1361	1240	121
Međimurska	6589	6519	70	1318	1304	14
Grad Zagreb	37921	47707	-9786	7584	8341	-757

IZVOR: *Vitalna statistika RH*, DZSRH, Zagreb (www.dzs.hr).

regionalnoj razini i produbiti. Svoj prinos tomu dat će i daljnji blagi rast mortaliteta, kao posljedica sve bržeg demografskog starenja, tj. porasta obujma kontingenta staračkog stanovništva u Republici Hrvatskoj.¹²

3. Mehaničko kretanje stanovništva Hrvatske

Zahvaljujući, prije svega, svojem specifičnom geografskom položaju, kojega karakterizira kontaktnost između važnih europskih geografskih sastavnica te burnim povijesno-političkim i društvenim procesima i teritorijalnim promjenama, hrvatski je prostor u migracijskom smislu već niz stoljeća

¹² Usp. A. WERTHEIMER-BALETIĆ, Sastavnice demografske bilance Hrvatske prema popisu stanovništva 2001. godine, str. 117-138.

«otvoreno migracijsko područje», kako s aspekta emigracije, tako i s aspekta imigracije.¹³ Drugim riječima, migracije su osobita, pa i dominirajuća, demografska odrednica razvoja stanovništva Hrvatske. Njihov se utjecaj ogleda kako u promjenama broja i razmještaja stanovništva, tako i u razvoju demografskih struktura, napose etničko-religijskog sastava stanovništva. Uz gospodarske i političke čimbenike migracijskih kretanja, na prostornu dinamiku stanovništva Hrvatske uvelike su utjecala i ratna zbivanja i stradanja. U tom smislu valja apostrofirati migracijske posljedice Prvoga i Drugoga svjetskog rata te srbijanske oružane agresije na Hrvatsku. Ti su ratni sukobi pokrenuli desetke, pa i stotine tisuća stanovnika Hrvatske, što se – ponajčešće negativno – odrazilo na ukupnu populacijsku sliku hrvatskog prostora, naročito na ukupno i prirodno kretanje stanovništva, te na razvoj demografskih struktura, napose dobno-spolne i etničko-religijske.

Hrvatska je tipična iseljenička zemlja iz koje se kontinuirano i brojno iseljava već stoljećima, a osobito snažno od konca 19. stoljeća. U tom kontekstu možemo izdvojiti četiri velika vala iseljavanja iz Hrvatske: (1) od 1880-ih do Prvoga svjetskog rata (prekomorsko iseljavanje); (2) na završetku Drugoga svjetskog rata (prekomorsko i zapadnoeuropsko iseljavanje); (3) u 1960-im godinama (odlazak na tzv. privremeni rad u inozemstvo); (4) u 1990-im godinama (zapadnoeuropsko i dijelom prekomorsko iseljavanje).¹⁴ Dijelom posljednjega velikog iseljeničkog vala iz Hrvatske svakako valja smatrati i prisilna migracijska kretanja stanovništva Hrvatske (prognaništvo/izbjeglištvo), kao posljedicu srbijanske agresije. Veličina iseljeničkog kontingenta iz Hrvatske još uvijek nije posve precizno istražena i ustanovljena. Međutim, vrlo smo blizu istini ako ustvrdimo da je od sredine XIX. do početka XXI. stoljeća iz Hrvatske iselilo približno milijun i tristo tisuća osoba.¹⁵

Po pitanju iseljenika, kako njihova broja, tako i povijesno-političkih, sociodemografskih i kulturno-civilizacijskih obilježja, Hrvatska ravnopravno ide uz bok jednoj Irskoj ili Italiji. Tijekom proteklih 150 godina iseljavallo se iz svih hrvatskih krajeva, ponajviše iz Dalmacije, s otoka, iz gorske i ravničarske Hrvatske. Kao najčešći uzrok i motiv iseljavanja iz Hrvatske izdvajaju se gospodarski i politički razlozi, s tim da su i gospodarski razlozi veoma često

¹³ Usp. A. WERTHEIMER-BALETIĆ, Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, str. 238-250.

¹⁴ Usp. A. AKRAP, Migracija Hrvata u posljednjem desetljeću 20. stoljeća, u: *Hrvatska dijaspora u Crkvi i domovini*, Hrvatski dušobrižnički ured, Frankfurt am Main, 2003., str. 23-55.

¹⁵ Usp. I. NEJAŠMIĆ, Iseljavanje iz Hrvatske – brojčani aspekt stoljetnog procesa, u: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, SGD Hrvatske, Zagreb, 1991; N. POKOS, Procjena broja iseljenih stanovnika Republike Hrvatske od popisa stanovništva 1991. do 30. lipnja 1998. godine, u: *Društvena istraživanja* 8 (1999.), br. 5-6 (43-44), str. 725-734.

određeni političkim prilikama. Od gospodarskih razloga valja spomenuti: česte gospodarske krize, kao što je, primjerice, svjetska gospodarska kriza 1930-ih godina, zatim veliku, pa i pretjeranu agrarnu gustoću naseljenosti, osobito u gorskim dijelovima Hrvatske, potom krize u agrarnoj proizvodnji, kao što je na prijelazu 19. u 20. stoljeće bila vinogradarska kriza u Dalmaciji. Potonjim gospodarskim uzročnicima pojačanog iseljavanja iz Hrvatske valja pridružiti i visok natalitet ruralnog stanovništva. Od političkih razloga napose valja istaknuti svjetske ratove te protuhrvatsku politiku koju su provodile različite državne zajednice u kojima su se Hrvati našli tijekom 19. i 20. stoljeća. U Austro-Ugarskoj te u obje Jugoslavije, monarhističkoj i socijalističkoj, opće društveno-političke, gospodarske i nacionalne prilike nisu išle u prilog oživotvorenju hrvatskih nacionalnih interesa, pače, bile su izrazito antihrvatske i nenarodne.

Od 4.437.460 stanovnika Hrvatske, prema popisu 2001. godine¹⁶, njih 51,8% od rođenja stanuje u istom naselju, dok je 48,0% stanovništva doseljeničkog podrijetla, bilo iz drugih hrvatskih naselja, bilo iz inozemstva. Desetina ukupnog stanovništva Hrvatske u zemlju je doselila iz inozemstva, najviše iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore i Slovenije. Doseljenici iz BiH čine čak 73,4% svih doseljenih iz inozemstva. O važnosti unutarnjih migracija najbolje govore podatci da je samo u međužupanijskim migracijama sudjelovalo nešto više od 700.000 stanovnika Hrvatske, što je 16,0% ukupnog stanovništva Hrvatske ili trećina ukupno doseljenog stanovništva.

Analizirajući posljednje međupopisno razdoblje, razvidno je da je između 1991. i 2001. godine u Hrvatsku iz inozemstva doselilo ukupno 232.966 stanovnika, što čini 5,2% stanovništva zemlje prema popisu 2001. godine.¹⁷ Najveći dio toga kontingenta (80,9%) čine doseljenici iz Bosne i Hercegovine. Radi se uglavnom o stanovništvu hrvatskoga etničkog podrijetla koje je tijekom rata u Bosni i Hercegovini izbjeglo iz te zemlje, te nakon dobivanja hrvatskoga državljanstva i hrvatskih dokumenata svoj izbjeglički status u Hrvatskoj zamijenilo useljeničkim. Slična je situacija i s gotovo 28.000 doseljenika iz Srbije i Crne Gore. Radi se, također, najvećma o Hrvatima s Kosova (Janjevo, Letnica...) i Vojvodine (najviše Srijem), koji su zbog pogoršane političke situacije i nacionalnog položaja hrvatskoga naroda u toj zemlji, iselili iz nje, te se putem razmjene imovine s obiteljima hrvatskih Srba, za stalno naselili u Hrvatskoj, naročito na područjima posebne državne skrbi (Đulovac, Voćin, Kistanje...).

---

¹⁶ Izvor: *Popis stanovništva 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2002.

¹⁷ Ukupan broj doseljenih u Hrvatsku, naročito iz Bosne i Hercegovine, između 1991. i 2001. godine, značajno je veći od broja doseljenih ustanovljenog popisom stanovništva 2001. godine. Razlog tome leži u činjenici da je dio doseljenih, nakon dobivanja hrvatskoga državljanstva, u međuvremenu iselio iz Hrvatske prema trećim zemljama.

Relativno brojne useljeničke struje u Hrvatsku tijekom protekloga međupopisnog razdoblja ipak su ublažile negativne posljedice prirodne i emigracijske depopulacije, tj. umanjile su negativnu migracijsku bilancu, a time i pad broja stanovnika. Drugim riječima, Hrvatska je možda više nego ikada postala zemlja s migracijskom ovisnošću kretanja ukupnog stanovništva, jer u demografskoj bilanci Hrvatske prirodna komponenta (sastavnica) kretanja stanovništva ima sve manje značenje.

4. Procjena migracijske bilance 1991.-2001.

Rezultati popisa 2001. godine, uz poznavanje vitalne statistike za promatrano razdoblje, daju nam orijentacijsku mogućnost procjene migracijske bilance između 1991. i 2001. godine. S obzirom da popis 2001., kao i 1991. godine, u ukupnom stanovništvu Hrvatske «razlikuje» kontingent prisutnog stanovništva u zemlji i odsutnog u inozemstvu, onda je metodološki posve prihvatljivo procjenu migracijske bilance temeljiti na «de facto» broju stanovnika iz oba popisa, premda – kako smo to već u više navrata istaknuli – ne postoji potpuna usporedivost navedenih kontingenata u tim popisima stanovništva. Dakle, 1991. u zemlji je popisano 4.499.049 osoba, a 2001. godine 4.211.309 stanovnika.¹⁸ Apsolutna promjena «de facto» stanovništva između dva popisa je bila negativna i iznosila je 287.740 osoba. U Hrvatsku je u proteklom desetljeću uselilo 232.966 osoba. Očekivani (procijenjeni) broj stanovništva Hrvatske, temeljem samo broja doseljenih, iznosio bi 2001. godine 4.732.015 stanovnika. Razlika između stvarno popisanih i očekivanog broja stanovnika Hrvatske iznosila bi u tom slučaju –520.706 osoba. Odbijemo li od navedenog rezultata ostvareni prirodni pad stanovništva, između 1991. i 2001. godine, od 65.409 osoba¹⁹, dobivamo *procijenjeni ukupan broj iseljenih* iz Hrvatske u razdoblju 1991.-2001. godine od 455.297 osoba. Prema dostupnim podacima, tijekom 2001. godine u Srbiji i Crnoj Gori te Bosni i Hercegovini nalazilo se još 268.507 iseljenih (izbjeglih) Srba iz Hrvatske²⁰, tako da možemo procijeniti da je u «redovitim» iseljeničkim tijekovima iz Hrvatske u proteklom desetljeću iselilo između 160 i 170 tisuća stanovnika. Na temelju rečenog, možemo procijeniti da

¹⁸ U «de facto» broj stanovnika Hrvatske u popisu 2001. godine uključeni su: prisutno stanovništvo u vrijeme popisa, odsutno stanovništvo u zemlji, izbjeglice u Hrvatskoj te privremeno prisutne osobe.

¹⁹ Navedena brojka uključuje službene podatke hrvatske vitalne statistike, naknadno upisano u državne matice umrlih te procijenjeni ratni mortalitet srpskog stanovništva na bivšim okupiranim područjima zemlje tijekom rata.

²⁰ Podatci prema: MINISTARSTVO ZA JAVNE RADOVE, OBNOVU I GRADITELJSTVO, *Izvjješće o povratku prognanika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj od 2000-2003: Povrat imovine, stambeno zbrinjavanje, obnova*, Zagreb, listopad 2003.

je između 1991. i 2001. godine Hrvatska ostvarila negativnu migracijsku bilancu («višak» iseljenih u odnosu na doseljene) od 222.331 stanovnika.

S obzirom da u iseljeničkim tijekovima, naročito gospodarske emigracije, ponajviše sudjeluje relativno mlađe, radno i vitalno najsposobnije stanovništvo (između 20 i 40 godine života), utjecaj emigracije na ukupno i prirodno kretanje stanovništva te na razvoj dobno-spolne i ekonomske strukture stanovništva, vrlo je velik, pa i odlučujući, u smislu ostvarenja prosperitetnog populacijskog razvoja.

5. Razmještaj stanovništva i gustoća naseljenosti Hrvatske

Kao i ukupan razvoj, tako se i razmještaj stanovništva neke zemlje, regije ili područja nalazi pod izravnim ili neizravnim utjecajem brojnih čimbenika. Neki od njih djeluju stimulirajuće, a neki destabilizacijski po razvoj stanovništva. U osnovi, demografski razvoj je determiniran uzročno-posljedičnim vezama između društveno-gospodarskih, povijesno-političkih, prirodno-geografskih, socio-psiholoških i ostalih značajki i razvojnih procesa u jednome prostoru. Tako je i razmještaj stanovništva – između ostalog – determiniran kauzalnošću: geografskih uvjeta za naseljavanje, pri čemu posebno valja apostrofirati klimatska, reljefna, hidrološka i pedološka obilježja prirodne sredine, zatim gospodarskim, društvenim i političkim procesima koji se zbivaju u određenoj sredini te demografskim odrednicama u užem smislu te riječi, koje čine prirodna i mehanička dinamika stanovništva. Svemu tome, dakako, valja pridodati i naseljsku strukturu, povijesni kontekst nastanka gradova, iskorištavanje prirodnih i drugih resursa, državne međe i slično.²¹

U navedenom kontekstu razmještaj i prerasmještaj stanovništva Hrvatske, napose u suvremenom razdoblju (tijekom posljednja dva do tri desetljeća prošloga stoljeća), valja promatrati u međusobnoj uvjetovanosti i prožetosti osobito karakterističnoga geografskog položaja (križište triju europskih geografskih sastavnica – srednjeg Podunavlja, sjevernog Mediterana i zapadnog Balkana), karakterističnih prirodno-geografskih preduvjeta naseljavanja (plodna zemlja, krš, more), specifičnih povijesno-političkih i društveno-gospodarskih procesa, te teritorijalnih promjena, koje su se odrazile na raznoliku etničku i vjersku strukturu stanovništva, na česte i brojne migracije, te – dakako – i na odgovarajuću dinamiku gospodarskog razvoja, koji se u posljednje

---

²¹ Usp. I. NEJAŠMIĆ, A. TOSKIĆ, Razmještaj stanovništva u Republici Hrvatskoj – dio općih demografskih i društveno-gospodarskih procesa, u: *Geoadria* 5 (2000.), sv. 5, str. 93-104.

vrijeme nameće kao jedan od ključnih ograničavajućih čimbenika stabilnom populacijskom napretku.²²

Kada su u pitanju suvremene promjene u razmještaju i gustoći naseljenosti hrvatskoga državnog teritorija, onda svakako valja istaknuti da one baštine sve nepovoljnije procese u razvoju stanovništva Hrvatske. Na ovome mjestu je dovoljno tek naznačiti da su procesi ukupne i prirodne depopulacije, snažno iseljavanje i urbano-ruralna preraspodjela stanovništva zemlje, demografsko starenje, visoki izravni i migracijski gubitci stanovništva izazvani srbijanskom oružanom agresijom, umnogome pogoršali ionako poremećene prostorne značajke (razmještaj) stanovništva u Hrvatskoj. Navedeno se – uz regionalne razlike u kretanju stanovništva - ponajviše ogleda u sve neravnomjernijem prostornom rasporedu stanovništva i nejednakoj gustoći naseljenosti, što je pospješilo populacijsku polarizaciju zemlje, i to kako prema regionalno-geografskim i upravno-teritorijalnim sastavnicama, tako i prema naseljima, tj. prema urbanim i ruralnim područjima zemlje.

Od 21 hrvatske županije (uključivši i Grad Zagreb), u promatrana je dva desetljeća (1981.-2001.) – temeljem službenih rezultata popisa - samo devet županije povećalo svoj udjel u ukupnom stanovništvu Hrvatske, i to Zagrebačka (s 5,6% na 7,0%), Varaždinska (s 4,1% na 4,2%), Primorsko-goranska (sa 6,6% na 6,9%), Brodsko-posavska (s 3,6 % na 4,0%), Splitsko-dalmatinska (s 9,5% na 10,4%), Istarska (s 4,1% na 4,7%), Dubrovačko-neretvanska (2,5% na 2,8%), Međimurska (s 2,5% na 2,7%) te Grad Zagreb (15,7% na 17,6%). U njima je, ukupno gledajući, stupanj koncentracije stanovništva povećan s 54,3% na 60,1%. Preostalih je 12 županija između 1981. i 2001. godine zabilježilo pad udjela u ukupnom stanovništvu Hrvatske; zajedno s 45,7% na 39,9%. Već se, dakle, na prvi pogled zapaža promjena prostornog razmještaja stanovništva, odnosno, preraspodjela naseljenosti i to na način da se osnažuje stupanj koncentracije stanovništva u manjem broju hrvatskih županija. Drugim riječima, teritorijalni razmještaj hrvatskog stanovništva znatno je neravnomjerniji u odnosu na protekla razdoblja.²³ Potonji je zaključak tim utemeljeniji znamo li da na nešto više od trećine državnog teritorija (36,2%) živi danas (2001.) gotovo dvije trećine stanovništva zemlje (60,1%). Tezu o neravnomjernom razmještaju stanovništva na razini županija zorno potvrđuju i podatci o koncentraciji stanovništva u Zagrebačkoj županiji i Gradu Zagrebu, koji zajedno čine zagrebački urbani prsten ili zagrebačku aglomeraciju, kao najmnogoljudniji dio hrvatskoga teritorija. Tako se u ove dvije županije stupanj koncentracije

²² Usp. M. A. FRIGANOVIĆ, D. ŽIVIĆ, Regionalne različitosti i problemi kretanja stanovništva Hrvatske 1948.-1991., u: *Geografski glasnik* 56 (1994.), str. 35-51.

²³ Usp. J. GELO, Ratni učinci na promjene demografskih struktura u Hrvatskoj, u: *Društvena istraživanja* 8 (1999.), br. 5-6 (43-44), str. 735-750.

stanovništva između 1981. i 2001. godine povećao s 21,3% na 24,6%. Dakle, na svega 6,6% državnoga teritorija živi čak četvrtina stanovništva Hrvatske! Polovi koncentracije stanovništva su Ličko-senjska županija i Grad Zagreb. U prvoj županiji je 2001. godine živjelo svega 1,2%, a u Gradu Zagrebu čak 17,6% stanovništva Hrvatske.

Neravnomjeran razmještaj stanovništva jedan je od temeljnih generatora poremećaja u gospodarskom i regionalnom razvoju, koji postaju zamašnjacima znakovitih demografskih, socijalnih, ekonomskih i kulturoloških problema, kako u područjima koja «gube», tako i u područjima koja «dobivaju» stanovništvo.

Tablica 6. *Razmještaj stanovništva Hrvatske, po županijama, prema popisima 1981., 1991. i 2001. godine*

Županija	Broj stan.			Razmj. stan.		
	1981	1991	2001	1981	1991	2001
Zagrebačka	259429	282989	309696	5,6	5,9	7,0
Krapinsko-zagorska	153567	148779	142432	3,3	3,1	3,2
Sisačko-moslavačka	255292	251332	185387	5,5	5,3	4,2
Karlovačka	186169	184577	141787	4,0	3,9	3,2
Varaždinska	187495	187853	184769	4,1	3,9	4,2
Koprivničko-križevačka	133790	129397	124467	2,9	2,7	2,8
Bjelovarsko-bilogorska	149458	144042	133084	3,2	3,0	3,0
Primorsko-goranska	304038	323130	305505	6,6	6,8	6,9
Ličko-senjska	90836	85135	53677	2,0	1,8	1,2
Virovitičko-podravsko	107339	104625	93389	2,3	2,2	2,1
Požeško-slavonska	99189	99334	85831	2,2	2,1	1,9
Brodsko-posavska	167667	174998	176765	3,6	3,7	4,0
Zadarska	194098	214777	162045	4,2	4,5	3,7
Osječko-baranjska	356286	367193	330506	7,7	7,7	7,4
Šibensko-kninska	152128	152477	112891	3,3	3,2	2,5
Vukovarsko-srijemska	224103	231241	204768	4,9	4,8	4,6
Splitsko-dalmatinska	436680	474019	463676	9,5	9,9	10,4
Istarska	188332	204346	206344	4,1	4,3	4,7
Dubrovačko-neretvanska	115683	126329	122870	2,5	2,6	2,8
Međimurska	116825	119866	118426	2,5	2,5	2,7
Grad Zagreb	723065	777826	779145	15,7	16,3	17,6
Hrvatska	4601469	4784265	4437460	100	100	100

IZVOR: *Popis stanovništva 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2002.
Statistički ljetopis RH 2001., DZSRH, Zagreb, 2001.

Tablica 7. *Gustoća naseljenosti Hrvatske, po županijama, prema popisima 1981., 1991. i 2001. godine*

Županija	Površina (km ²)	Gust. nas. (st/km ²)		
		1981	1991	2001
Zagrebačka	3078	84,3	91,9	100,6
Krapinsko-zagorska	1230	124,9	121,0	115,8
Sisačko-moslavačka	4448	57,4	56,5	41,7
Karlovačka	3622	51,4	51,0	39,1
Varaždinska	1260	148,8	149,1	146,6
Koprivničko-križevačka	1734	77,2	74,6	71,8
Bjelovarsko-bilogorska	2638	56,7	54,6	50,4
Primorsko-goranska	3590	84,7	90,0	85,1
Ličko-senjska	5350	17,0	15,9	10,0
Virovitičko-podravska	2021	53,1	51,8	46,2
Požeško-slavonska	1821	54,5	54,5	47,1
Brodsko-posavska	2027	82,7	86,3	87,2
Zadarska	3643	53,3	59,0	44,5
Osječko-baranjska	4149	85,9	88,5	79,7
Šibensko-kninska	2994	50,8	50,9	37,7
Vukovarsko-srijemska	2448	91,5	94,5	83,6
Splitsko-dalmatinska	4524	96,5	104,8	102,5
Istarska	2813	67,0	72,6	73,4
Dubrovačko-neretvanska	1782	64,9	70,9	69,0
Međimurska	730	160,0	164,2	162,2
Grad Zagreb	640	1130,0	1215,4	1217,4
Hrvatska	56542	81,4	84,6	78,5

IZVOR: Kao tablica 6.

Gustoća naseljenosti jedan je od najvažnijih pokazatelja napučenosti nekog prostora. U tom kontekstu Hrvatsku karakteriziraju dvije bitne činjenice: prvo, pad opće relativne gustoće naseljenosti (u cjelini kao i u većini hrvatskih županija) te drugo, izrazito neravnomjerna naseljenost. Opća relativna gustoća naseljenosti Hrvatske od 78,5 stanovnika na četvorni kilometar (2001.) pokazuje da je hrvatski državni prostor, u odnosu na ostale europske zemlje, relativno slabo naseljen. Naime, od 43 europske zemlje (uključivši: Andoru, Monako, San Marino i Vatikan), Hrvatska ima manju gustoću naseljenosti od čak 30, a veću od svega 12 zemalja. Unutar hrvatskog prostora postoji izrazita diferenciranost s

obzirom na gustoću naseljenosti. Postoji veliki raspon između polova gustoće naseljenosti – u Ličko-senjskoj županiji gustoća iznosi svega 10 stanovnika na četvorni kilometar, pa o njoj s pravom možemo govoriti kao županiji koju karakterizira gotovo prava demografska polupustoš (subekumena), dok u Gradu Zagrebu živi 1.217 stanovnika na četvorni kilometar površine. Označi li se gustoća naseljenosti Hrvatske indeksom 100, županijski su polovi (izuzmemo li područje Grada Zagreba), Ličko-senjska (12,7) i Međimurska županija (206,6). Iz samo ta dva pokazatelja više je nego očigledna velika diskrepancija u napučenosti i strukturi naseljenosti u Hrvatskoj.²⁴

Uz Ličko-senjsku županiju, u još 6 županija (Sisačko-moslavačka, Karlovačka, Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Zadarska i Šibensko-kninska) gustoća naseljenosti 2001. godine je bila manja od 50 stanovnika na četvorni kilometar. Prosječna gustoća naseljenosti u tim županijama iznosi samo 34,9 stanovnika na četvorni kilometar. U preostalim je hrvatskim županijama opća gustoća naseljenosti iznosila 2001. godine čak 110,4 stanovnika na četvorni kilometar površine. Dakako, navedena različitost u gustoći stanovništva posljedica je razlika u prirodno-geografskim mogućnostima razvoja naseljenosti, naslijeđenih društveno-gospodarskih i povijesno-političkih procesa te – naravno – prošle i recentne demografske dinamike.

6. Dobno-spolna struktura stanovništva Hrvatske

Dobno-spolna struktura stanovništva iz niza je razloga najvažnija demografska struktura stanovništva. Tri su bitna konstituirajuća elementa naprijed navedene tvrdnje: (1) dobno-spolna struktura je i posljedica ali i čimbenik/odrednica razvoja stanovništva; (2) dobno-spolna struktura stanovništva predstavlja demografski okvir za formiranje reprodukcijuskog (vitalnog) i radno-aktivnog (radne snage) potencijala populacije; (3) tendencije u razvoju dobno-spolne strukture izravno determiniraju prirodno i mehaničko (migracijsko) kretanje stanovništva, a time i ukupnu demografsku dinamiku (promjenu broja stanovnika) na određenom području.

Kada su u pitanju promjene u dobno-spolnoj slici stanovništva Hrvatske u posljednja dva do tri desetljeća, onda je bitno naglasiti da one baštine utjecaj već spomenutih destabilizacijskih čimbenika demografskog razvoja, pri čemu osobito valja apostrofirati negativne tendencije u kretanju nataliteta,

---

²⁴ Usp. I. NEJAŠMIĆ, A. TOSKIĆ, *Nav. čl.*, str. 93-104.

emigracijske struje i ratne gubitke tijekom Prvoga i Drugoga svjetskog rata te hrvatskog domovinskog rata.

Tablica 8. *Odabrani pokazatelji dobno-spolne strukture stanovništva Hrvatske prema popisima 1961., 1971., 1981., 1991. i 2001. godine*

POKAZATELJI	1961	1971	1981	1991	2001
Koeficijent feminiteta	109,4	106,9	106,6	106,3	107,8
Koeficijent mladosti	34,3	31,5	28,2	26,2	23,7
Koeficijent starosti	11,8	14,9	14,8	17,5	21,5
Indeks starenja	34,3	47,2	52,6	66,7	90,7
Specif. Kf mladog stanovništva	97,2	96,2	95,8	95,3	95,5
Specif. Kf zrelog stanovništva	111,3	105,6	102,2	98,2	100,4
Specif. Kf starog stanovništva	144,0	140,3	154,6	161,2	147,7
Predradni kontingent stanovništva (u %)	27,2	22,6	20,9	19,4	17,0
Radni kontingent stanovništva (u %)	65,3	67,2	66,9	67,5	66,9
Postradni kontingent stanovništva (u %)	7,4	9,6	11,4	11,6	15,6
Koeficijent ukupne dobne ovisnosti	53,1	48,1	48,4	45,9	48,8
Koeficijent dobne ovisnosti mladih	41,7	33,7	31,3	28,7	25,4
Koeficijent dobne ovisnosti starih	11,4	14,4	17,0	17,2	23,4

IZVOR: *Statistički ljetopis RH 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2001.;
Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2002.

Najvažniji proces u razvoju dobno-spolne strukture stanovništva Hrvatske, s dalekosežnim i teškim posljedicama po ukupan demografski i društveno-gospodarski razvoj te obrambenu sposobnost zemlje u smislu raspoloživih ljudskih resursa, jest ubrzani proces demografskog starenja i vrlo visoki stupanj ostarjelosti. K tome, ne radi se samo o starenju ukupnog stanovništva, nego i o parcijalnim procesima starenja, koji se sastoje u starenju pojedinih funkcionalnih dobnih kontingenata, primjerice, stanovništva u radno-sposobnoj dobi, fertilnog kontingenta stanovništva, radno-aktivnog stanovništva (radne snage) i slično.²⁵ Starenje stanovništva se, najjednostavnije rečeno, ogleda u smanjivanju broja i udjela mladog (do 19 godina starosti) te porastu broja i udjela starog (iznad 60 godina starosti) u ukupnom stanovništvu. Između 1981. i 2001. godine koeficijent mladosti je smanjen s 28,2 na 23,7, dok je koeficijent starosti povećan sa 14,8 na 21,5. Drugim riječima, udjel mladih u ukupnom stanovništvu Hrvatske pao je ispod četvrtine, dok je udjel starih premašio petinu ukupne populacije. Porast indeksa starenja (s 52,6 na 90,7) neprijeporno pokazuje trend izjednačavanja mladog i starog stanovništva.

²⁵ Usp. A. WERTHEIMER-BALETIĆ, Reprodukcijski radno-sposobnog stanovništva u Hrvatskoj, u: *Zbornik uz 70-godišnjicu Dragutina Pavličevića*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2002., str. 421-429.

Tablica 9. *Dobna struktura stanovništva Hrvatske prema Velikim dobnim skupinama 1981. i 2001. godine*

Velike dobne skupine	1981	1981	2001	2001
	Aps.	%	Aps.	%
do 19 godina	1299488	28,2	1053240	23,7
20 - 59 godina	2582504	56,1	2409359	54,3
Više od 60 godina	683127	14,8	955556	21,5
Ukupno*	4601469	100	4437460	100

* Razlika do ukupno se odnosi na nepoznatu starost.

IZVOR: Kao tablica 8.

Valja naglasiti da su (negativne) promjene u dobno-spolnoj strukturi stanovništva Hrvatske nastavak dosadašnjih tendencija povećanja disproporcije između velikih dobnih grupa, što ima dugoročne i vrlo nepovoljne posljedice po demografski, društveni i gospodarski razvoj Hrvatske. Pad broja i udjela mladog stanovništva, osobito udjela ženskog stanovništva u predferilnoj dobi života, rezultira sve manjim priljevom stanovništva u fertilnu (reproduktivnu dob), što izravno implicira manju vitalnost, tj. nove nepovoljne tendencije u demoreprodukciji, napose kada je u pitanju dinamika nataliteta. Sve manji broj i udjel mladog stanovništva smanjuje potencijale obujma radno-sposobnog i radno-aktivnog stanovništva, što negativno određuje ukupnu aktivnost stanovništva, pa i razinu društveno-gospodarskog razvoja zemlje. Potonje u neposrednoj budućnosti može izazvati i manjak radne snage, što implicira osmišljavanje i provođenje odgovarajućih mjera (selektivne) ekonomske imigracijske politike, pri čemu svakako valja naglasiti da navedeno podrazumijeva i odgovarajući gospodarski rast kojim bi se inozemna radna snaga privukla, a to Hrvatska u dogljednoj budućnosti ipak neće moći osigurati. Drugim riječima, postojeća demografska kretanja ne osiguravaju održiv razvoj radne snage, što izravno ugrožava, ne samo ekonomsku aktivnost, nego i mirovinski sustav. Porast broja i udjela starog stanovništva utječe na blagi porast mortaliteta (sve su brojniji naraštaji s većim rizikom smrti), ali i na naglašeno visok porast potrebnih financijskih i drugih sredstava za mirovinsko, zdravstveno i socijalno zbrinjavanje starih osoba, što – nedvojbeno – predstavlja dodatno opterećenje za ionako poremećene i posrnule gospodarske tijekove u zemlji.

Vrijednost indeksa starenja na nižim razinama od državne neprijeporno pokazuje prostornu produbljenost procesa demografskog starenja. Tako, primjerice, sve hrvatske županije, prema popisu 2001. godine, imaju indeks

starenja veći od 40, što predstavlja kritičnu granicu koja razmeđuje mlado i staro stanovništvo. Indeks starenja veći od 100 (stanovništvo starije od 60 godina je brojnije od stanovništva mlađeg od 19 godina) imalo je čak pet hrvatskih županija (Sisačko-moslavačka 109,8; Karlovačka 128,8; Primorsko-goranska 109,4; Šibensko-kninska 113,1 te, najviše, Ličko-senjska županija 145,7). S obzirom na dosegnutu razinu indeksa starenja, «najmlađu» dobnu strukturu imala je Međimurska županija (indeks starenja 72,0). U graničnim županijama prema Bosni i Hercegovini te Srbiji i Crnoj Gori indeks starenja iznosio je 89,6, a u ostalim hrvatskim županijama 91,5. Zaključno, prema tipologiji dobnog sastava stanovništva, od 21 hrvatske županije i Grada Zagreba, 8 županija ima starost, a čak 13 županija *duboku starost* kao tip dobnog sastava.

7. Projekcije stanovništva Hrvatske do sredine stoljeća

Demografi u Hrvatskoj – istaknuto je - već dugo upozoravaju na činjenicu da će se negativni procesi u prirodnoj dinamici stanovništva, nastavak iseljavanja vitalno i radno najsposobnijeg stanovništva i proces demografskog starenja, nesumnjivo reflektirati na daljnje poremećaje u razvoju stanovništva, kako u kretanju broja stanovnika, tako i u razvoju demografskih struktura, napose dobno-spolne strukture stanovništva. Tako se, na temelju srednje varijante projekcije broja stanovnika, prema istraživanjima demografa iz Populacijskog odjela UN-a, očekuje Hrvatska će do 2050. godine «izgubiti» petinu svojega sadašnjeg stanovništva. Drugim riječima, Hrvatska će sredinom 21. stoljeća imati približno 3.587.000 stanovnika, što je za oko 850.000 stanovnika manje nego početkom stoljeća.²⁶ Projicirani demografski gubitak bit će posljedica niskih stopa plodnosti, tj. vrlo niske stope ukupnog ili totalnog fertiliteta. Ona je – naglasili smo naprijed – već više od trideset godina ispod kritične granice (2,1) koja osigurava jednostavno generacijsko obnavljanje stanovništva. Demografi UN-a prognoziraju da će i u narednih pola stoljeća totalna stopa fertiliteta u Hrvatskoj biti ispod te razine, što je temeljni čimbenik produbljenja depopulacijskih procesa i u nastavku ovoga stoljeća.

Još su poraznije projekcije dobnog sastava stanovništva, koje je načinio Populacijski odsjek UN-a. Prema njima, do 2050. godine udjel stanovništva Hrvatske do 14 godina starosti bit će smanjen na 14,5% (2001. 17,0%), između 15 i 64 godine starosti na 59,3% (2001. 66,9%), dok će udjel stanovništva

²⁶ Prema: UNITED NATIONS POPULATION DIVISION, *World Population Prospects, The 2002 Revision*, New York, 2003.

starijeg od 65 godina života biti povećan na čak 26,2% (2001. 15,6%).²⁷ Dakle, do sredine ovoga stoljeća možemo očekivati da će staračko stanovništvo brojem i udjelom gotovo dvostruko nadvisiti broj mladog stanovništva, koje je baza demografske i radne reprodukcije. Tada će se Hrvatska naći među europskim zemljama s najstarijim stanovništvom.²⁸

Više je nego jasno kakvim će kratkoročnim i dugoročnim učincima ploditi navedene tendencije u daljnjem razvoju i značajkama (struktura) stanovništva Hrvatske. Perspektive razvoja stanovništva Hrvatske oslikane su tamnim, štoviše, crnim bojama i tonovima. Stanovništvo Hrvatske se razvija zabrinjavajućim tempom i smjerom, i to kako sa stajališta populacijskog, tako i s motrišta društveno-gospodarskog razvoja zemlje u cijelosti.

Zaključni osvrt

Hrvatska se danas nalazi u dubokoj demografskoj krizi. Korijene uzroka te krize nalazimo u složenim «unutarnjim» i «vanjskim», uglavnom remetilačkim odrednicama demografskog razvoja. Nema nikakve sumnje da su nepovoljni demografski procesi u Hrvatskoj jedan od dominantnih čimbenika njezine društvene i gospodarske krize. Razvoj stanovništva Hrvatske danas karakteriziraju procesi ukupne i prirodne depopulacije te starenja stanovništva, kao dugoročni globalni demografski procesi, te parcijalni depopulacijski procesi, poput reprodukcijske i generacijske depopulacije. Navedenim procesima treba pridružiti i neravnomjernu naseljenost, tj. prostornu polarizaciju naseljenosti, kao regionalni izraz poremećene demografske slike hrvatske države.

Zbog dugoročnog karaktera demografskih promjena, zbog sve nepovoljnijih tendencija u razvoju stanovništva, te zbog njihova – kao što je već istaknuto – regresijskog učinka na društveno-gospodarski razvoj zemlje, potreban je neodgodiv, cjelovito promišljen i proveden aktivan koncept populacijske i obiteljske politike. U tom kontekstu, četiri su najvažnija aspekta (polazišta) demografske obnove kao prioritetnog nacionalnog interesa hrvatske države: (1) potreba prostorne preraspodjele stanovništva, u smislu njezina uravnoteživanja, i to kroz koncept aktivno provođene redistributivne populacijske politike; (2) osmišljavanje i provođenje eksplicitne i stimulativne populacijske politike u

---

²⁷ Izvor: UNITED NATIONS POPULATION DIVISION, *World Population Prospects, The 1998 Revision*, sv. 2 (Sex and Age), New York, 1999.

²⁸ Usp. A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo Hrvatske – sadašnje stanje i buduće promjene*, str. 109-125.

domeni prirodnoga kretanja stanovništva; (3) koncipiranje i provođenje aktivne i selektivne imigracijske politike; (4) donošenje i provođenje mjera za zaustavljanje, ili barem usporavanje iseljavanja iz Hrvatske. Navedeno mora biti praćeno – između ostalog - stvaranjem pozitivnoga društvenog ozračja ili raspoloženja za djecu, brak i obitelj, afirmiranjem odgovornog roditeljstva, gospodarskim rastom koji će omogućiti zapošljavanje, lakšim rješavanjem stambenog pitanja i nizom drugih poticajnih mjera populacijske i obiteljske politike iz domene radnog i poreznog zakonodavstva. Iz svega navedenog neprijeporno proizlazi da demografska obnova, kao nacionalni interes Republike Hrvatske, mora počivati na dugoročnoj, širokoj i sveobuhvatnoj strategiji populacijske i obiteljske politike, kao najvažnijim provedbenim sredstvima za ostvarenje toga cilja. Tu je odlučujuća uloga države, kao zakonodavnog i financijskog nositelja, te politike. Međutim, pri provođenju mjera populacijske i obiteljske politike nikako se ne smije zanemariti i važna uloga drugih javnih institucija, npr. medija, škola, Crkve...

Literatura:

- AKRAP, Anđelko, Saldo migracija Republike Hrvatske i županija 1971.-1981. i 1981.-1991. za ukupno stanovništvo i stanovništvo u zemlji, u: *Migracije u Hrvatskoj – regionalni pristup*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 1998., str. 11-68.
- - -, Migracija Hrvata u posljednjem desetljeću 20. stoljeća, u: *Hrvatska dijaspora u Crkvi i domovini*, Hrvatski dušobrižnički ured, Frankfurt am Main, 2003., str. 23-55.
- FRIGANOVIĆ, Mladen Ante, ŽIVIĆ, Dražen, Regionalne različitosti i problemi kretanja stanovništva Hrvatske 1948.-1991., u: *Geografski glasnik* 56 (1994.), str. 35-51.
- GELO, Jakov, Ratni učinci na promjene demografskih struktura u Hrvatskoj, u: *Društvena istraživanja* 8 (1999.), br. 5-6 (43-44), str. 735-750.
- NEJAŠMIĆ, Ivo, Iseljavanje iz Hrvatske – brojčani aspekt stoljetnog procesa, u: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, SGD Hrvatske, Zagreb, 1991.
- NEJAŠMIĆ, Ivo, TOSKIĆ, Aleksandar, Razmještaj stanovništva u Republici Hrvatskoj – dio općih demografskih i društveno-gospodarskih procesa, u: *Geoadria* 5 (2000.), sv. 5, str. 93-104.

- POKOS, Nenad, Procjena broja iseljenih stanovnika Republike Hrvatske od popisa stanovništva 1991. do 30. lipnja 1998. godine, u: *Društvena istraživanja* 8 (1999.), br. 5-6 (43-44), str. 725-734.
- - -, Metodološke promjene u popisima stanovništva, u: *Hrvatska revija* 3 (2003.), br. 1, str. 29-35.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica, Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, u: *Encyclopaedia Moderna* 13 (1992.), br. 2 (38), str. 238-250.
- - -, *Stanovništvo i razvoj*, MATE (Biblioteka Gospodarska misao), Zagreb, 1999.
- - -, Stanovništvo Hrvatske – sadašnje stanje i buduće promjene, u: *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 482, Zagreb, 2001., str.109-125.
- - -, Reprodukcijski radno-sposobnog stanovništva u Hrvatskoj, u: *Zbornik uz 70-godišnjicu Dragutina Pavličevića*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2002., str. 421-429.
- - -, Sastavnice demografske bilance Hrvatske prema popisu stanovništva 2001. godine, u: S. BALOBAN (ur.), *Hrvatski identitet u Europskoj uniji*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, Zagreb, 2003., str. 117-138.
- ŽIVIĆ, Dražen., Promjene u dinamici i razmještanju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine, u: *Društvena istraživanja* 8 (1999.), br. 5-6 (43-44), str. 767-792.
- - -, Izravni demografski gubitci (ratne žrtve) Hrvatske (1990.-1998.) uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice, u: *Društvena istraživanja* 10 (2001.), br. 53, str. 451-484.
- - -, Demografski okvir i razvoj obiteljske strukture stanovništva Hrvatske 1971.-2001., u: *Revija za sociologiju* 34 (2003.), br. 1-2, str. 57-73.
- ŽIVIĆ, Dražen, POKOS, Nenad, Prisilne i druge ratom uzrokovane migracije stanovništva Hrvatske 1991.-2001., u: *Zbornik uz 70-godišnjicu Dragutina Pavličevića*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2002., str. 430-443

CURRENT TENDENCIES IN THE DEVELOPMENT OF CROATIAN POPULATION

Summary

At the transition of the century the Croatian population was found in a pretty unflattering position, with long-term unfavourable demographic tendencies, processes and structures that have become the dominant limiting factor of the stable and prosperous social and cultural development of the country. This is the consequence of the cause-effect determination, as well as of the imbued “inner” and “outer” determining characteristics of demographic development, many of which have had, or still have some destabilizing impact on the development of the population in Croatia. There is no doubt that a stable, natural and positive development of population is one of the basic social, or even national values in Croatia, for it represents – due to its numerous special qualities and long-term effects - one of the rare values which in their fullness and universality present the true existentialistic character of the Croatian state. Nowadays the development of the Croatian population is characterised by the processes of total and natural depopulation and population ageing, those being long-term and global demographic processes, or partial depopulation processes – such as reproductive and generation depopulation. The above mentioned processes go together with an uneven population density, or the spatial polarisation of the population, which is a regional expression of the disturbed demographic circumstances in Croatia. An urgent, thoroughly planned and actively implemented concept of population and family policy is required in Croatia, because of the long-term character of demographic changes, many unfavourable tendencies in the development of the population and their regression effect on social and economic growth of the country.

Key words: Croatia, population, depopulation, population ageing, spatial population polarisation.